

Стратулат Н. В.

Національна академія внутрішніх справ

Проценко Г. П.

Національна академія внутрішніх справ

ПРАВОПИСНІ ЗМІНИ В НОВОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ: ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ФАХОВОМУ МОВЛЕННІ

У статті висвітлено основні зміни, які відображені в Українському правописі, що набув чинності в 2019 році, як результат розвитку мовної системи сучасної української мови. Акцентовано увагу на основних групах орфографічних інновацій (власне зміни в написанні слів, тобто без варіантів, та варіантні – доповнення до чинної норми). Показано в межах цих груп відповідні правила із роз'ясненнями, а також наведено приклади згідно з кожною орфограмою.

Продемонстровано на досліджуваному матеріалі особливості впровадження нового Українського правопису у мовлення користувачів мови, зокрема у фаховій сфері. Розглянуто характер правописних змін і їх використання в мовленні галузевої сфери. Спираючись на матеріал нового правопису, простежено тенденції розвитку української мови на сучасному етапі розвитку, як ці тенденції реалізуються у професійному користуванні.

Визначено динамічний характер мови, а також основні чинники її розвитку. З'ясовано основні тенденції постійного руху мови: уніфікація і спрощення використання орфографічних правил користувачем у мовленні; стандартизація лексики, яка донині не мала статусу літературної; розширення через словотвірні можливості меж словника української мови. Досліджений лінгвістичний матеріал показав, що інновації в правописі відображають зміни орфографічного, словотвірного, лексичного і граматичного характеру.

Ключові слова: Український правопис, мовна норма, правописні зміни, нововведення, орфографічний варіант, професійне мовлення.

Постановка проблеми. Постійний розвиток суспільства потребує певних змін, які б відповідали новим соціально-культурним завданням удосконалення мовної системи. Ці зміни в мові, яка є формою нашого життя [4, с. 7], зумовлені умовами сьогодення, вимагають їх реалізації у відповідних сферах життя соціуму.

Питання щодо впровадження нового Українського правопису за редакцією 2019 року, який відображає перетворення на різних рівнях мовної системи, є вкрай актуальним і потребує нагального вирішення. Насамперед це стосується правописних змін, а також застосування норм і правил чинного правопису в професійному спілкуванні, оскільки, як зазначила в своєму дослідженні С. Денисова, «...жодна зміна мови не може оминути мовлення...» [2, с. 63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки мова є своєрідним відображенням реалій соціуму, які постійно підпадають під різного роду перетворення, питання мовної динаміки завжди було в полі уваги науковців Н. Артикуца,

І. Качан, І. Самойлова, О. Стишова, О. Тараненко, В. Широкова, О. Юрчук та інших. Нині цікавість учених торкається різних аспектів розвитку мови: зовнішніх і внутрішніх чинників мовної динаміки [5], аспектів механізму постійних змін у мові [6], відображення динамічного характеру мови на законодавчому рівні [1], появи нової галузевої лексики і закріплення її у лексикографічних виданнях [3], формування фахової компетенції через опанування правописними нововведеннями тощо.

Постановка завдання. Важливо розглянути основні зміни в чинному Українському правописі, вивчивши їх характер; висвітлити особливості використання правописних змін у фаховому мовленні; простежити, спираючись на матеріал нового правопису, тенденції розвитку української мови на сучасному етапі розвитку суспільства, як ці тенденції реалізуються у професійному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Щодо змін правописної норми, то їх можна поділити на дві групи: власне зміни в написанні слів (без варіантів) і варіантні – доповнення до чинної норми.

До першої групи належать написання числівника *пів* зі словами. Якщо раніше ми писали таким чином: *пів'яблука, півхвилини і пів-Європи*, то за новим правописом всі слова пишемо окремо: *пів яблука, пів хвилини і пів Європи*. Це, звичайно, спростило написання. І цьому є пояснення як на лексичному, так і на граматичному рівнях.

За новим правописом, невідмінюваний числівник *пів* зі значенням «половина» з іменниками – загальними та власними назвами у формі родового відмінка однини – пишемо окремо: *пів години, пів міста, пів аудиторії, пів групи, пів Києва, пів України*. Якщо ж *пів* вжито з іменником у формі називного відмінка і це слово становить єдине поняття, а не вживається в значенні «половина», тоді пишемо разом: *піваркуша, південь, півкуля*.

Не варто плутати правопис таких слів як *пів аркуша* і *піваркуш* (які часто вживаємо у професійному мовленні). Слід звернути увагу на написання окремо – *пів аркуша* (оскільки *пів* вживається у значенні «половина»), а іменник – у родовому відмінку) і разом – *піваркуш* (іменник у формі називного відмінка, що означає єдине поняття).

Продовжуючи тему правописних змін відповідно до нової редакції Українського правопису, який набув чинності 2019 року, варто звернути увагу на таку особливість цього документа як уніфікація правопису слів іншомовного походження, що дозволяє спростити написання лексичних одиниць, забезпечити користувачів мови від ймовірних орфографічних помилок.

Тепер у всіх словах іншомовного походження відповідно до вимови звук **(j)** графічно передаємо на письмі буквою **й**, а звукосполучення **(je), (ji), (ju), (ja)** – йотованими голосними **є, ї, ю, я**, що є обов'язковим, тобто це написання без варіантів. Так, раніше писали *фойе, проєкція*, то відповідно до уніфікованого правила зараз необхідно писати *фоє, проєкція*. Мабуть, саме ця безкомпромісна «є» у словах іншомовного походження стала єдиною найбільш радикальною правописною зміною в написанні таких слів як *проєкт, проєкція*, адже вони творяться так само як *ін'єкція, траєкторія, об'єкт* та інші слова з латинським коренем **-ject-**.

З огляду на фахове мовлення маємо такі зміни: замість *проєкт наказу, новий законопроєкт, законопроєктна діяльність, нормопроектувальна техніка, сучасне законопроекткування* (за правописом, що втратив чинність), використовуємо *проєкт наказу, новий законопроєкт, законопроєктна діяльність, нормопроектувальна техніка, сучасне законопроекткування* (за новим правописом).

Зміни щодо правописних норм, які належать до першої групи (без варіантів), відбулися і в написанні складних слів з іншомовними компонентами. Так, у попередній редакції Українського правопису складні іменники з першою частиною **віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, обер-** писалися окремо: *віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-завдання, міні-гра, обер-майстер*, у чинній же редакції їх пишемо разом: *віцепрезидент, ексчемпіон, лейбмедик, максізавдання, мінігра, обермайстер*.

Ця ж тенденція простежується і в правописі складних іменників, де першим складником є **веб-, флеш-, прес, преміум-, ультра, штабс-, унтер-**. Для прикладу, написання раніше складних одиниць через дефіс (*веб-сайт, флеш-інтерв'ю, прес-конференція, преміум-клас, ультра-важкий, штабс-капітан, унтер-офіцер*), за новим правилом необхідно писати разом (*вебсайт, флешінтерв'ю, пресконференція, преміумклас, ультраважкий, штабскапітан, унтерофіцер*). У професійному мовленні такі лексичні одиниці з іншомовними компонентами вживаються часто. Тому треба ретельно стежити за тим, щоб не припускатися помилок ні під час створення документів, ні будь-яких інших матеріалів (наукових, навчальних чи методичних), насамперед наочно користуючись правилами, відображеними у правописі 2019 року.

Важко адаптувати своє мовлення до нововведень: наш мозок іноді «пручається» новому і незвичному, що спричиняє процес відторгнення інновацій, але у «пристосуванні» до нового в мові й реалізації цього нового в мовленні нам допомагає метод аналогії, так званої «мовної формули», дотримання якої забезпечує мовленнєву грамотність. У нашому випадку – це формула правопису складних слів, зокрема іменників, з першою частиною іншомовного походження: **іншомовний компонент (ІК) + друга частина слова (ДЧС) = ІКДЧС**. За цією формулою всі слова, які підпадають під неї за своїми ознаками, пишуться разом. Звернемо увагу на правопис одиниць лексики, які вживаються у словниковому користуванні правоохоронців та юристів: *ексміністр, експрем'єр, екс-президент, віцепрем'єр, віцеконсул, вебсторінка, вебсайт, вебпортал, пресслужба, прессеминар, оберпрокурор, оберлейтенант*.

Разом із зазначеним нововведенням постає запитання, за яким правилом пишемо слово *віцепрем'єр-міністр* (так писалося раніше). Це слово має у своєму складі три частини. Правило, описане вище, діє без винятку, тому *віцепрем'єр*

пишемо разом. Друге правило щодо правопису частини складного іменника, в якому останній компонент *міністр* порівняно з попереднім правописом залишилося незмінним. І це виправдано, оскільки *віцепрем'єр* є повноцінною лексичною одиницею, а не лише іншомовним компонентом. Тому ця частина слова (*віцепрем'єр*) з наступною (*міністр*) пишеться без змін, як і раніше (через дефіс): *віцепрем'єр-міністр*.

Не оминули зміни і правопис власних назв. Насамперед це торкнулося слов'янських прізвищ, зокрема російських. Так, прикметникові закінчення російських прізвищ на **-ой** передаються через **-ий**: *Донський, Полевий, Босий, Крутий, Луговський*. Хоча за попереднім правописом ці прізвища російського походження передавалися через закінчення **-ой** (*Донської, Полевой, Босой, Крутой, Луговської*). Проте це сучасне правило має виняток: прізвище *Толстой* пишеться як і раніше із закінченням **-ой**.

Автори звертають увагу на те, що ця зміна написання російських прізвищ поширилася в обов'язковому порядку й на сферу діловодства. Зрозуміло, що слід ретельно ставитися до дотримання написання слів за новим правописом, особливо у професійному мовленні (в нашому випадку – юридичному), оскільки саме правопису прізвищ велика увага приділяється в юридичних документах, де порушення написання прізвищ (як і імен та по батькові) спричиняють правові наслідки (помилки).

Поряд із власне змінами, які є обов'язковими нормами для вживання, з'явилися нові варіанти вже існуючих орфографічних правил. Автори розглядають деякі з них. Так, новий Український правопис передбачає вживання фемінітивів (як варіативну норму) – жіночих відповідників назв професій, звань і посад. Мабуть, насамперед це пов'язано з фемінізацією суспільства та сучасними питаннями гендерної політики. Проте причини появи таких семантичних одиниць зумовлені й іншими зовнішніми чинниками, зокрема «поверненням» до джерел української мови. Фемінітиви віддавна були в нашій мові, що можна підтвердити, звернувшись до словників, укладених у XIX столітті та на початку XX століття.

Мовна норма, незважаючи на свою традиційність і усталеність, – це змінне явище, в системі правописних правил зокрема. І змінюється вона за потреб суспільства. Це свого роду рефлексія в мові щодо розвитку соціуму. Фемінітиви позбавляють мову двозначності, роблять її недискримінаційною, дружньою до жіноцтва та ламають стереотипні уявлення про роль жінки в суспільстві.

Чимало слів завжди вживали у формі чоловічого роду для позначення чоловіків і жінок: *академік, інженер, кандидат, ректор* тощо. Колись такі професії мали лише чоловіки. В процесі опанування певного роду занять жінками з'явилися і жіночі відповідники назв цих занять, які утворюються від іменників чоловічого роду: *інженерка, кандидатка, ректорка*.

На часі є питання: як же правильно утворювати українські фемінітиви згідно з новим правописом. У параграфі 32 «Іменникові суфікси» зазначається таке: за допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та інших від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі.

Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, курсантка, студентка, здобувачка, фігуристка*. Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник** (*верстальниця, набірниця, порадиця*) та **-ень** (*учениця*). Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець** (*кравчійня, плавчійня, продавчійня*) та на приголосний (*майстриня, філологиня, педіатриня, археологиня*). Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

При творенні можна послуговуватися і простим правилом: якщо можна утворити слово за допомогою суфікса **-к-**, то утворюємо його. Якщо з **-к-** не вдається, слово звучить неокочивно чи багато збігів приголосних – можна спробувати інші суфікси. Наприклад, **-иц-** (*науковиця, засновниця, очільниця*) або **-ин-** (*фахівчиня, шефіня*). Суфікс **-ин-** зарекомендував себе як продуктивний для утворення назв жінок за сферами наукової діяльності. Тому, якщо потрібно утворити фемінітив для називання жінки за її належністю до наукової спеціальності, можна спробувати цей суфікс. Визначаємо, що краще й коректніше звучить.

Деякі суфікси можуть утворювати варіанти фемінітивів із однаковим лексичним значенням (абсолютними синонімами): *акторка й актриса, водійка й водійчиня, мовознавиця і мовознавчиня*. Щодо вживання фемінітивів обережними треба бути і з омонімічними одиницями, адже в таких випадках змінюється значення слова. Наприклад, *друкар* – особа, яка працює в друкарні, в тому числі й жінка, та *друкарка* – жінка, яка друкує за комп'ютером.

Враховуючи особливості фахового мовлення, така варіативність (яка стала нормативною) не завжди виправдана. Паралельні форми жіночого та чоловічого родів суперечать вимогам, які склалися в документообігу, одними з яких є однотипність

і уніфікованість. Варіативність у документах може спричинити різночитання. Нині в чинних нормативних документах використовується лише форма чоловічого роду, що не є дискримінацією за статевими ознаками. Тому з метою забезпечення уніфікації в діловодстві вважається доцільним за наявності варіативних форм слова перевагу надавати першій (*директор* – *директорка*, *начальник* – *начальниця*). Це стосується як посад (*директор*, а не *директорка*, *завідувач*, а не *завідувачка*), так і звань (*доцент*, а не *доцентка*, *лейтенант поліції*, а не *лейтенантка поліції*), наукових ступенів (*кандидат наук*, а не *кандидатка наук*, *доктор наук*, а не *докторка (докториця) наук*), статусів (*член вченої ради*, а не *членкиня вченої ради*, *очільник*, а не *очільниця*). При офіційному звертанні, якщо хочемо зазначити стать, то краще вживати таку форму: не *ректорка*, а *пані ректор*, не *послиня*, а *пані посол*, не *деканеса*, а *пані декан*. Отже, у фаховому мовленні, яке має свої стандарти та правила, пов'язані з певними обмеженнями, варто обережно використовувати граматичні варіанти (у цьому випадку форми жіночого та чоловічого родів), особливо це стосується письмового мовлення.

До змін, які є варіативними, слід також віднести лексеми іншомовного походження (походять із давньогрецької мови), що у своєму складі мають буквосполучення *au*. Воно передається на письмі через *au*: *аудиторія*, *аудієнція*, *лауреат*, *пауза*. Проте в новому правописі допускаються орфографічні варіанти. Так, поряд із традиційним (зазначеним вище) написанням з'являється нове (варіативне): *авдиторія*, *авдієнція*, *лауреат*, *павза*.

Правописні варіативні зміни слів давньогрецького походження пов'язані також із передаванням на письмі буквосполучення *th*. Як правило, передаємо це буквосполучення через букву *т*: *антологія*, *антропологи́я*, *бібліотека*, *теорія*. Однак у тих словах, де в українській мові це буквосполучення передавалося через *ф* (*Афіни*, *дифірамб*), зараз допускається орфографічна варіативність на зразок *Атени*, *дитирамб*. Щодо таких варіативностей у професійному мовленні, то їх можна зустріти в галузевій лексиці. Це можна спостері-

гати на прикладах таких пар: *кафедра* і *катедра*, *ефір* і *етер*, *міф* і *міт*, *міфологія* і *мітологія*.

Вже зовсім інша справа, який із паралельних варіантів (перший чи другий) будуть застосовувати користувачі мови у своєму побутовому мовленні. Це, вочевидь, залежить і від позиції мовця, і від його досвіду, життєвого і професійного, і від оточення, в якому перебуває користувач, і від його власних уподобань. Так, молодь швидко адаптується до нововведень, приймаючи як семантичні, так і орфографічні модифікації. Старше ж покоління більш консервативне і застосовує прийнятні звичаєві одиниці. Але відмінні в правописі форми абсолютно семантично тотожні. Тому не варто вагатися чи навіть «боятися» таких змін і їх застосування в мовленні.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене лінгвістичне дослідження дозволяє стверджувати, що зміни орфографічних норм, закріплені в Українському правописі, що набув чинності в 2019 році, насамперед відобразилися на правописі складних слів, лексичних одиниць іншомовного походження (зокрема давньогрецького), а також зумовили появу додаткових варіативних орфографічних пар. Ці зміни загалом вплинули на розвиток мовної системи. Це стосується не тільки рівня орфографічного (зміна правописної норми), а й словотвірного (розширення дериваційного гнізда), граматичного (поява паралельної форми жіночого роду поряд з існуючою чоловічою) та лексичного (розширення словникового складу через появу нових слів).

Серед тенденцій мовної динаміки, які простежуються на сучасному етапі її розвитку, варто назвати такі основні напрями: уніфікація і спрощення використання орфографічних правил користувачем у мовленні; стандартизація лексики, яка донині не мала статусу літературної; розширення через словотвірні можливості меж словника української мови.

Дослідження змін української мовної системи на матеріалі чинного правопису, викликані різного роду перетвореннями в соціумі, та власне лінгвістичними стимулами розвитку, дало можливість простежити відповідну реакцію мови на зміни реалій як підтвердження її соціального характеру.

Список літератури:

1. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки. Юридичні науки. Національний університет «Кієво-Могилянська академія»*. Київ : Пульсари, 2009. Т. 90. С. 39–44.
2. Денисова С. П. Інтерпретація поняття «розвиток мови» у його співвідношенні з дефініцією «функціонування мови». *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Філологія*. Київ, 2015. Т. 18, № 1. С. 57–63.

3. Лінгвістично-інформаційні студії : Праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України: у 5 т. Т. 3: Глумачна лексикографія. Кн. 3: Динаміка лексико-семантичного складу Словника української мови у двадцяти томах / В. А. Широков та ін. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 230 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Фенікс, 1995. 46 с.
5. Стишов О. А. Основні тенденції розвитку лексичного складу українській мові початку ХХІ століття. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 406–415.
6. Тараненко О. О. Активізація змін у межах явища мовної варіантності в українській літературній мові новітнього періоду (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Мовознавство*. 2017. № 3. С. 17–38.
7. Український правопис. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. Стереотип. вид. К. : Наук. думка, 2003. 240 с.
8. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019>.

Stratulat N. V., Protsenko G. P. SPELLING CHANGES IN THE NEW UKRAINIAN SPELLING: FEATURES OF THEIR IMPLEMENTATION IN PROFESSIONAL SPEECH

The article highlights the main changes that are reflected in the Ukrainian spelling, which came into force in 2019. This is a result of the development of the language system of modern Ukrainian. The main factors of the language development are determined. Two major groups of spelling innovations – compulsory and variational, are considered. The first changes are required in the spelling of words. Others are a variant complement to existing rules. Within these groups the relevant rules are explained. Examples are given according to each spelling.

The features of the introduction of the new Ukrainian spelling in speech, in particular in the professional ones, are shown. The nature of changes in spelling and their use in professional language is considered. Trends in the development of the Ukrainian language are analyzed on the basis of the new Spelling. The basic factors of language development were clarified: unification, simplification of the use of spelling rules by the user in speech; standardization of vocabulary; extension due to word formation capabilities of the Ukrainian language boundaries.

Thus, innovations in spelling reflect changes in spelling, word formation, lexical and grammatical character. Changes in language norms, which are enshrined in the Ukrainian spelling, which came into force in 2019, primarily reflected the spelling of complex words, lexical units of foreign origin (including Greek), and also led to the emergence of additional variant spelling pairs. The adoption of the new Ukrainian spelling was a reaction of the language to changes in social realities as confirmation of its social character.

Key words: *Ukrainian spelling, language norm, spelling changes, innovations, spelling variant, professional language.*